10.7816/kalemisi-02-04-02

BEYPAZARI'NDA KİLİM DOKUMACILIĞI VE BİTKİSEL BOYACILIK

Doç. Dr. H. Sinem ŞANLI
Gazi Üniversitesi
Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi
hurrem(at)gazi.edu.tr

Esra BIYIKLI
Gazi Üniversitesi
Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
esra_biyikli(at)windowslive.com

Ümran KAYA
Gazi Üniversitesi
Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrencisi
umrankya(at)hotmail.com

ÖZET

Dokuma en eski el sanatlarımızdan biridir. Örtünme, giyinme, soğuktan korunma gibi ihtiyaçlar doğrultusunda kumaş dokumacılığı doğmuştur. Daha sonra Anadolu'da farklı teknik, motif ve kompozisyonlar geliştirilerek Türk dokumalarının bugünkü zenginliği ortaya çıkmıştır. Türk dokuma tekniklerinin en yaygın olanlarından biri kilim dokumalardır. Araştırmada; Beypazarı Halk Eğitim Merkezi'nde dokunan kilimler ve yün kilim ipliklerinin boyanmasında kullanılan bitkiler incelenmiştir. Beypazarı'nda yöreye ait isimlerle adlandırılan Çitimel, Başaklı, Kurtağzı, Beypazarı, Avşar ve Ejderha desenli yolluk kilimler dokunmaktadır. Bunlardan en fazla kullanılanı "Çitimel" diye adlandırılan yolluk kilimdir. Kilimlerde kullanılan ipliklerin boyanmasında; palamut tozu, sarı çalı, pinar otu, ceviz kabuğu, boyalık otu ve indigo kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Kilim, kilim dokumacılığı, bitkisel boyacılık, Beypazarı

RUG WEAVING AND VEGETABLE DYEING IN BEYPAZARI

ABSTRACT

Weaving is one of our ancient handicrafts and fabric weaving was born due to necessities such as covering up, dressing, protection from cold. Afterwards, various techniques, motifs and compositions were developed which led to the richness of Turkish weaving today. One of the most common techniques of Turkish weaving is rug weaving. Rugs woven in Beypazarı Public Education Center and vegetables used in dyeing the wool yarns for rugs were analyzed in this research. In Beypazarı, hall rugs are woven in patterns entitled with names from the region such as Çitimel, Başaklı, Kurtağzı, Beypazarı, Avşar and Ejderha. The most used of these is the hall rug called "Çitimel". In dyeing of the yarns used in rugs, acorn dust, yellow bush, pinar weed, walnut shell, madder and indigo are used.

Keyword: Rug, rug weaving, vegetable dyeing, Beypazarı

1.Giriş

İnsanlık tarihinin en eski sanatlarından biri, kuşkusuz dokuma sanatıdır. Kumaş dokumacılığı insanların soğuktan korunma, mevsimine göre giyinme, örtünme ve süslenme ihtiyacı sonucu doğmuştur (Gürsu, 1988:17).

Anadolu'da bulunan en erken tarihli dokuma yaygı örneği; M.Ö. 2300 yıllarına tarihlenen ve kraliçenin örtüsü olarak tanımlanan kilimdir. Çanakkale Truva yakınlarında bulunan bu yaygının ele geçen resimlerinden geometrik desenlerle oluşturulmuş bir yapıya sahip olduğu ve yaygıda açık yeşil, kahverengi, kırmızı renklerin hakim olduğu anlaşılmaktadır (Deniz, 2000:49).

Türk kilimleri; atkı yüzlü ve tersi ile yüzü aynı olan dokumalardır. Atkı ipliğinin aynı zamanda desen ipliği olarak kullanılması, motif zemin ilişkisinde olağanüstü düzenleme sonucu birbirini tamamlayan desenlerin meydana gelmesi ile eşsiz bir naif sanat olgusunu ifade eder (Soysaldı, 2009:4). Türk kilimleri, Orta ve Batı Anadolu bölgesindeki kilim dokumaların düz ve ilikli dokuma tekniği ile "zili ve cicim" tabir edilen atlamalı dokumalar olduğu; Doğu ve Güneydoğu bölgesinde ise "sumak" tabir edilen Kafkasya kökenli kilim dokuma türünün görüldüğü, ilikli kilim, ayrı motif ipliği ile ilikleri kapatma ve konturla çevreleme teknikleri izlemektedir (Acar 1975; Akpınarlı 1997).

Halk arasında, dokuma tekniğine bakılmaksızın, adı geçen bu dokumaların hepsine birden kilim denir. Kilim kelimesi Farsçadan geldiği söylense de Türkçe bir kelimedir. Farsçaya, bütün Slav dillerine, Ukrayna ve Güney Rusya dillerine Türkçeden geçmiştir (Deniz, 2000:11).

Kirkitli düz dokumalar Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde dokunmuş ve dokunmaktadır. Kompozisyonları, düzenlemeleri veya kullanım amaçları ne olursa olsun, kilim motifleri hep birbirlerine benzerler. Motif karakterlerindeki bu temel benzerliklere karşın, aynı coğrafyalarda farklı insanlar tarafından dokunmuş kilimler; renklerinin ve malzemelerinin çeşitliliği, motiflerin kompozisyonundaki zenginlikleri bakımından farklılıklar gösterirler (Çubuk, 2006).

Beypazarı Ankara'nın 100 km batısında, eski Ankara-İstanbul yolu üzerinde bulunmaktadır. Beypazarı ilçesine ilkçağda Hitit, Frig, Galat, Roma, Bizans daha sonra da Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin egemen oldukları görülmektedir. Beypazarı, Roma döneminde, İstanbul'u Ankara ve Bağdat'a bağlayan önemli büyük tarihi geçit yolları

üzerinde bulunmaktadır. İlk adı Lagania'dır. Bilge Umar 'ın Türkiye'deki "Tarihsel Adları" adlı kitabında Lagania' nın anlatımı yapılmış ve "Kaya Doruğu Ülkesi" anlamına geldiği sonucuna varılmıştır. M.S. 6.yy' a kadar adı Lagania olan Beypazarı'nın adı bu tarihten sonra değişmiştir. M.S. 491-518 yılları arasında hüküm süren Doğu Roma (Bizans) imparatoru Anastasios'un o dönemlerde piskoposluk merkezi olan Lagania'yı ziyaretine atfen şehrin adı, "Lagania-Anastasiopolis" (ANASTASİOS kenti) olarak değişmiştir (http://uygulamaoteli.ankara.edu.tr). Anadolu'ya Türk akıncıların gelmesiyle Beypazarı'na da ilk olarak Ramazanoğulları, Eşrefoğulları ve Dulkadiroğullarının yerleştikleri bildirilmektedir. Aşiret olarak ise Beypazarı yöresine ilk yerleşenler; Çobanoğlu aşireti, Güdük (Güdüklü), Nallı (Nallu) ve Narlı (Narlü) aşiretleridir. Bölgede önce Danişmentlilerin (1100 yılları), daha sonra 1127'de Anadolu Selçuklu nüfuzuna girmesiyle Selçukluların hakimiyeti başlar (http://www.beypazarliyiz.com/bilgiarsivi).

Beypazarı 1863 yılından itibaren de Ankara Sancağına bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. Günümüzde şehir nüfusu; 47.018 kişi, köy nüfusu 10.684 olan ilçede görülmeye değer çok sayıda doğal turizm varlığı yer almaktadır (https://www.ankara.gov.tr) .

Bu araştırmanın amacı, Ankara İli Beypazarı ilçesinde kilim dokumacılığı ve bitkisel boyacılık yapılan yerleri incelemek ve bu konuda araştırma yapacaklara kaynak oluşturmaktır. Kilim dokumanın geleneksel özelliklerini yansıtan özgün örneklerini Beypazarı bölgesinde inceleyerek derlemek, tanıtmak, el sanatlarının zenginliği üzerine dikkat çekmek ve Beypazarı kilim dokuma sanatının değerini devam ettirebilmek açısından önemlidir. Araştırmada betimsel araştırma modeli uygulanmıştır. Araştırmanın örnekleminde; Beypazarı Halk Eğitim Merkezinde kilim dokuyan kursiyerlerin yapmış oldukları kilimler ve boyanmış yün kilim iplikleri yer almaktadır.

2. Materyal ve Metod

Beypazarı Halk Eğitim Merkezinde bulunan "Kilim Dokuma Atölyesi"nde kilim dokumacılığı yapan kursiyerlerin yaptıkları kilimler ve "Doğal Boyama Atölyesi"nde kilim ipliklerinin boyanmasında kullanılan bitkiler ve boyanmış iplikler incelenmiştir. Araştırma, 2014 yılının Mayıs ayında Ankara Beypazarı'nda gerçekleşmiştir. Beypazarı yöresinde dokunan kilimlerde kullanılan araçlar; tezgâh, kirkit, mekik ve makastır. Kilimlerde kullanılan gereçler ise; yün ve pamuk ipliğidir.

3. Beypazarı Kilim Dokumacılığı

Beypazarı'nda "Kilim Dokuma Atölyesi" nde dokunmuş 7 tane kilim incelenmiştir. Atölyede bulunan yolluk kilimler ilikli düğüm tekniği ile dokunmaktadır. Çizelge 1'de incelenen kilimlerin kullanım amacı, eni-boyu, saçak boyu ve desen isimleri yer almaktadır.

Çizelge 1. Kilim Dokuma Atölyesinde Bulunan Kilimlerin Özellikleri

Kilim No	Kilim Cinsi	En-Boy (cm)	Saçak Boyu (cm)	Desen İsimleri
1	Yolluk kilim	92-189	12	Çitimel
2	Yolluk kilim	99-211	12	Başaklı
3	Yolluk kilim	95-195	12	Kurtağzı
4	Yolluk kilim	142-238	12	Çitimel
5	Yolluk kilim	94-187	12	Beypazarı
6	Yolluk kilim	82-173	12	Avşar
7	Yolluk kilim	103-210	12	Ejderha

Kilimlerin fotoğrafları incelendiğinde; saçak boylarının (12 cm.) aynı, enlerinin 82-142 cm., boylarının ise 173-238 cm. arasında değiştiği görülmektedir. Kullanılan desenler içerisinde en çok "Çitimel" isimli desen dokunmaktadır.

Fotoğraf No: 1

Fotoğraf No: 2

Fotoğraf No: 3

Fotoğraf No: 4

Fotoğraf No: 5

Fotoğraf No: 6

Fotoğraf No: 7

4. Beypazarı Bitkisel Boyacılığı

İnsanlar çok eski dönemlerden itibaren estetik gereksinimler için doğal boyarmaddeleri kullanmaya başlamış ve XIX yy.ın ikinci yarısına kadar kullanmaya devam etmişlerdir. Doğal boyarmaddeler; bitkisel ve hayvansal kökenlidir. Bitkisel kökenliler, çeşitli boya bitkilerinin köklerinden, saplarından, yapraklarından, meyve ve çiçeklerinden elde edilmektedir (Böhmer ve Enez: ty).

Bitkilerdeki aktif boyarmaddenin azlığı, yetiştiği bölgelere ve bitkinin farklı aksamına göre değişiklik göstermesi, boyama tekniğinin zahmetli ve zaman alıcı olması, elde edilen renklerin pastel ve donuk renkleri vermesi, bazı dış etkilere karşı haslık derecelerinin düşük olması, sadece yün, ipek, pamuk gibi doğal lifleri boyayabilmesi bu bitkilere ve onların boya materyali olarak kullanılmasına olan talebi giderek azaltmıştır. Son yıllarda bütün zorluk ve dezavantajlarına rağmen bitkisel boyalarla halı ve kilim ipliği boyama yeniden gündeme gelmiştir (Kayabaşı vd. 2011:5). Doğal boyarmaddelerin avantajlı yönü insan sağlığına karşı bir zarar oluşturmaması ve çevre kirliği yaratmamasıdır.

Bazı sentetik boyarmaddelerin toksik ve kanserojen özellikleri ve çevre kirliliğine neden olmalarının farkına varılmasıyla, doğal boyarmaddelerin kullanımları yeniden gündeme getirilmiştir. Günümüzde doğal boyarmaddelerin kullanımını desteklemek adına birçok doğal boya projeleri başlamış ve sayıları gün geçtikçe artmaktadır (Karadağ, 2007).

Kilim dokuma atölyesinde dokunan kilimlerin ipleri, "Doğal Boyama" atölyesinde boyanmaktadır. Kilim dokumada kullanılan bitkiler ve bu bitkilerden elde edilen renkler şu şekildedir. Palamut tozu; siyah, sarı çalı; hardal, pinar otu; sarı ve tonları, ceviz kabuğu; yeşil ve tonları, boyalık otu (kökboya); kırmızı, indigo; lacivert ve tonları elde edilmektedir. Bitkilerden ceviz kabuğu, sarı çalı, pinar otu ve boyalık otu (kökboya) Beypazarı'nda yetişmekte ve yaz aylarında toplanmaktadır. Palamut ve indigo Uşak'tan temin edilmektedir. Mordan olarak krom, boncuk şap, reçine ve krem tartar kullanılarak ön mordanlama yöntemiyle boyama yapılmaktadır. Mordanlar içinde en çok reçine kullanılmaktadır. Ön mordanlama işleminde, küçük kazanın içine 1 çile yün için 1 avuç (yaklaşık 40-45 gr.) mordan konulup su içerisinde çözdürülmektedir. Sonra kazanın içine yünler konarak kaynatılmaktadır. Kaynama işlemi başlayınca kazanın altı kapatılarak kaynama işlemi bitirilmekte ve böylece yünler mordanlanmaktadır. Ekstrakt hazırlamada; 10 kilogram iplik boyanacak ise 1 kilogram bitki kullanılmaktadır. Koyu renk elde etmek istendiğinde ise; 10 kilogram iplik için 5 kilogram bitki kullanılmaktadır. Bitkiler kaynatma kazanına atıldıktan sonra 2 -3 saat kaynatılmakta sonrasında ise bitkiler süzülüp mordanlanmış ipler eklenip yün iplerin rengi değişene kadar kaynatılmaktadır. Kaynayan ipler çıkarılıp rengine bakılıp istenen renk elde edildiğinde kaynatma işlemine son verilmektedir. Boyanmış yünler yıkandıktan sonra atölyede bulunan askılara asılıp kurutulmaktadır (Bknz. fotoğraf no:16). Fotoğraf 8-13 arası boyamada kullanılan bitkileri, fotoğraf 14 boyasız yün kilim ipliklerini fotoğraf 15 ve 16 ise boyanmış yün kilim ipliklerini göstermektedir.

Fotoğraf No 8: Palamut tozu

Fotoğraf No 9: Sarı çalı

Fotoğraf No 10: Pinar otu

Fotoğraf No 11: Ceviz kabuğu

Fotoğraf No 12: Boyalık otu

Fotoğraf No 13: İndigo

Fotoğraf No 14: Boyasız yün kilim iplikleri

Fotoğraf No 15 ve 16: Boyanmış yün kilim iplikleri

5. Sonuç

Yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler, Beypazarı ilçesinde kilim dokumacılığı yapan bireylerle yapılan karşılıklı görüşmeler ile uygulanan anket ve bilgi formlarından elde edilen verilerle şu sonuçlara ulaşılmıştır: Beypazarı'nda dokunmakta olan yolluk kilimleri, ıstar adı verilen tezgâhlarda ilikli düğüm tekniği ile dokunmaktadır. Kilimlerin enleri 82-142 cm., boyları 173-238 cm. arasında değişmektedir. Kilimlerin saçak boyu standart olarak 12 cm.dir. Yöreye ait isimlerle adlandırılan Çitimel, Başaklı, Kurtağzı, Beypazarı, Avşar ve Ejderha isimli desenlerde kilimler dokunmaktadır. Bunlardan en fazla kullanılanı "Çitimel" desenli yolluk kilimdir. Kilim atölyelerinde dokunan kilimlerin atkı iplikleri, "Doğal Boyama" atölyesinde boyanmaktadır. Boyamada kullanılan renkler, Beypazarı'nın yöresel bitkilerinden (ceviz kabuğu, sarı çalı, pinar otu ve boyalık otu) ve Uşak'tan satın alınan bitkiler (palamut ve indigo) ile elde edilmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Belkıs. Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar. İstanbul, 1975.

Akpınarlı, Feriha. "Eşme Kilimleri ve Van Kilimlerinin Genel Özellikleri", 2. Uluslararası Eşme Kilim Festivali. Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayını, 1997.

Böhmer, Harald ve Enez, Nevin. Türkiye'deki Geleneksel Doğal Boyarmaddeler Traditional Natural Dyes in Turkey: 15, ty.

Çubuk, N. "Denizli'de Çal Yöresi Kilimleri", 1. El Sanatları Kongresi. Denizli, 2006.

Deniz, Bekir. Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000.

Gürsu, Nevber. Türk Dokumacılık Sanatı. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1988.

Karadağ, Recep. Doğal Boyamacılık. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

Kayabaşı, Nuran ve diğer. Türk El Sanatları. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Yayın No:90. 258s., 2011.

Soysaldı, Aysen. Düz Dokuma Teknikleri ve Teknik Desen Çizimleri. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.

(http://www.beypazarliyiz.com/bilgiarsivi)

(http://uygulamaoteli.ankara.edu.tr)